

3. Byen og klostergrunden

Franciskanerklostret i Svendborg var som nævnt blandt de første klostre af denne orden i Danmark. Det synes derfor nærliggende at undersøge lokaliteten Svendborg i middelalderen. Hvor gammel var byen, da gråbrødrene slog sig ned, og hvilke andre gejstlige institutioner, der kunne være potentielle konkurrenter, var der på stedet.

Indbyggertallet i middelalderen vil vi naturligvis aldrig kunne bestemme, men de mange institutioner antyder, at denne søkøbstad også i middelalderen var den næststørste by på Fyn.

Byen Svendborg¹

Første gang navnet Svendborg optræder i de skriftlige kilder er i Valdemar den Unges morgengavebrev til hustruen prinsesse Eleonora fra 22. juni 1229 i formen Swineburgh.² Ligeledes nævnes i samme brev Wordburgh og Foburgh, og gavebrevet omfatter foruden forskelligt andet disse tre borge på Sydfyn med deres tilliggender. Brevet omtaler kun borgen og ikke byen Svendborg, der dog må være betydeligt ældre. Selve byen Svendborg (*oppidum Swineborg*) er tidligst omtalt som sådan i 1247, hvor Erik Plovpenning afbrændte byen.³ Baggrunden var, at byen Svendborg hørte til broderen Abels herredømme, idet Abel ved magtdelingen efter Valdemar Sejrs død ikke kun havde fået Sønderjylland som hertugdømme, men også visse dele af Sydfyn.

I 1262 fik kong Abels yngste søn, junker Abel, byen Svendborg i forlening sammen med Langeland på baggrund af et forlig mellem Abelsønnerne og den danske formynderregering for Erik Glipping.⁴ Junker Abel har formentlig boet i Svendborg og blev i 1279 gravlagt i Gråbrødrekirken. Senere gik forleningen videre til den barnløse Abels nevø Valdemar. Byen må dog være kommet tilbage til kronen, for på et tidspunkt blev den brændt af den norske konge Erik Præstehader i striden

mellem Erik Menveds formynderregering og de fredløse.⁵ Angiveligt havde Erik Glipping på et tidspunkt (vel efter Abels død) tilegnet sig byen.⁶

Byen skal i øvrigt også være ødelagt nok engang i december 1316 af hertug Christoffer i dennes strid med broderen Erik Menved.⁷

Under Erik Menveds seneste år og under efterfølgeren Christoffer II blev landet pantsat til de holstenske grever. Ved Christoffers død i 1332 var den holstenske greve, Gert (Gerhard), pantherre over Jylland og Fyn. Efter Valdemar Atterdags indsættelse som konge i 1340 påbegyndte han en gradvis indløsning af panterne; men for Sydfyn med Svendborg varede det længe, før dette skete. Endnu i 1365 vides greverne Henrik og Klaus at have hævdet deres panter på Fyn.⁸ Få år senere er der dog danske høvedsmænd på de fynske slotte. Holsternes herredømme synes i øvrigt kun at have været positiv for franciskanerklostret. I 1348 stadfæstede grev Henrik II af Holsten faderen, Gerhards, samtykke til klostrets erhvervelse af flere jordlodder.⁹

Borgen

Borgen Swineburgh blev ifølge klosterhistorikeren Petrus Olai ødelagt i 1253.¹⁰ Spørgsmålet er så, hvor lå borgen? Derpå er givet flere bud. Det traditionelle har været, at borgen lå på den bakke, hvor Vor Frue Kirke nu står. I følge overleveringerne er her tidligere fundet fundamenter og ruiner i mængder, men nutidige udgravninger på banken har dog ikke kunnet bekræfte dette.¹¹

En relevant mulighed kunne være voldstedet Ørkil nordøst for byen. Her har ligget en meget stor borg, som i hvert fald må dateres tilbage til 1200-tallet.¹² Ørkil nævnes første gang i 1264.¹³ Det virker således lidt overraskende, hvis borgen skulle have skiftet navn fra oprindeligt Svendborg, men beholdt beliggenheden. Også afstanden fra byen (ca. 1200 m) og samtidig sandsyn-

ligvis en beliggenhed i nabosognet Tved er en betydelig usikkerhedsfaktor ved denne tolkning. Hvorfor blev byen, der fik navn efter borgen, grundlagt så langt væk? I senmiddelalderen kunne en anden by, Ørkil, nemlig vokse op i umiddelbar nærhed af borgen og volde Svendborg problemer som handelskonkurrent. 1480 fik Svendborg eksempelvis et privilegium, der forbød den ulovlige havn i bl.a. Ørkil og den sejlads og handel, der blev drevet der.¹⁴ Der mangler således et afgørende bevis for, at Ørkil er lig med Svendborg.

Endelig er der peget på Skattertårnet, et stort fæstningstårn mod syd i byen, hvor bybefæstningen når Svendborg Sund.¹⁵ Det skal have ligget ved "Ribers Villa" i Kullinggade.¹⁶ Tårnet kendes fra senmiddelalderen, men teorien går på, at det stod på tomten efter den borg, der blev ødelagt i 1253. Der er dog ikke foretaget undersøgelser, der har kunnet belyse denne problemstilling eller tårnets udformning. Til gengæld er beliggenheden lige i udkanten af byen måske den mest typiske for danske borganlæg knyttet til en by.

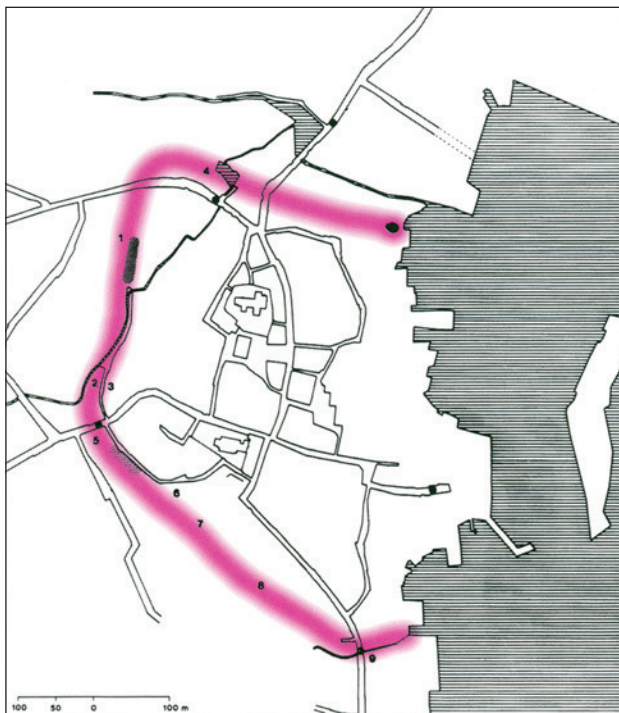

Fig. 3.1. Befæstningslinjens omtrentlige forløb indtegnet på projekt Middelalderbyens grundkort over Svendborg fra 1979 baseret på det oprindelige opmålte kort fra 1863. Numrene henviser til de arkæologiske påvisninger af forløbet. Efter Krongaard Kristensen 2008.

Bybefæstning

Befæstningen omkring Svendborg skal ifølge historikeren Arild Hvitfeldt (der skrev o. 1600) være sat i værk af hertug Abel i 1247.¹⁷ Arbejdet er altså sket før borgens ødelæggelse, og befæstningen er måske (som det kendes andetsteds) anlagt som en art forborg for den egentlige borg. Hvis da ikke den befæstede by som sådan skal opfattes som borgen i Svendborg; men i så fald er byens befæstning ældre end 1247.

Befæstningslinjen kendes fra en del arkæologiske undersøgelser og kan angives med ret stor sikkerhed.¹⁸ (fig. 3.1). Mod nord har befæstningen støttet sig på den stejle skråning ved Tullebrinken og nordsiden af Bagergade ned mod Dronningemaen. Voldgraven har krydset Bagergade ved nr. 43, matr.nr. 358 og kan følges gennem Krøyers have.¹⁹ Herfra markeres befæstningslinjens bueslag mod vest af Gåsestræde og Kyseborgstræde, der har løbet på voldens inderside. Mod sydvest har forløbet fulgt vådområderne bag Skattergade for at nå ud til Svendborg Sund ved Ribers Villa, hvor Skattertårnet skulle have stået.

Befæstningslinjen danner en halvkreds åben mod Svendborg Sund i øst og forbinder vådområderne Dronningemaen, mosen omkring Bys Bæk (Krøyers have) og Gravvænget.²⁰ Det ses helt klart, at befæstningslinjen følger de naturlige terrænformer, og at der næppe kan have været en snævrere linje. Det indebærer, at hele byområdet, som det kendes i middelalderen indenfor befæstningen og vådområderne, i princippet har været til rådighed fra byens grundlæggelse eller i det mindste fra befæstningens opførelse. Om hele arealet så har været bebygget, er naturligvis en anden sag. Den arkæologiske datering af befæstningsanlægget hviler på et forholdsvis spinkelt materiale; men i hvert fald visse dele af arbejdet hører hjemme i 1200-tallet.²¹

Bebyggelse

Der er store højdeforskelle inden for Svendborgs middelalderlige byområde, hvilket betyder, at der alt andet lige vil være betydeligt tykkere kulturlag i de lavtliggende arealer end i de højtliggende. I de lavtliggende fugtige områder sker der en meget langsommere nedbrydning af organisk materiale end på de tørre bakker. Ligeledes har man i århundredernes løb søgt at udjævne terrænet, således at der er gravet af de højere områder og fyldt op i de lave. Dette betyder, at kulturlagene i det

højt beliggende Vor Frue Sogn mange steder vil være beskedne eller helt mangle. Samtidigt forholder det sig tilfældigvis også sådan, at der er foretaget lidt flere arkæologiske undersøgelser, hvor muligheden af bebyggelsesspor var til stede, i det lavere liggende Sankt Nicolai Sogn end i Vor Frue. Derfor kan man ikke uden videre sammenligne de to sogne arkæologisk.

Vedrørende den middelalderlige bebyggelse blev den væsentligste udgravning foretaget i 1976-77 på grunden Møllergade 6 (matr.nr. 607) (fig. 3.2). Her fandt man i den ældste fase en 3,5 m lang stolperække fra 1156.²² Funktionen er uklar, men i næste fase (1170-90) er der tydeligvis rester af bygninger med samme orientering som stolperækken, så der er næppe tvivl om, at vi her i Møllergade har et sikkert vidnesbyrd om en bebyggelse fra midten af 1100-tallet og fremefter. Grundstykket ligger i Sankt Nicolai sogn ganske tæt på sognegrænsen.

På grunden Korsgade 4 (matr.nr. 482) øst for Sankt Nicolai kirke er fundet rester af en kontinuerlig bebyggelse, hvis ældste fase dateres til 1100-tallet.²³

I Foldagers gård på hjørnet af Møllergade og Gerritsgade (matr.nr. 449) er der i forbindelse med udgravningen af en brønd fra 1200-årene fundet klæberstensskår, pingsdorfkeramik og et skår fra et såkaldt svaleredekar.²⁴ De nævnte genstande blev fundet i sekundært leje sammen med andre genstande. Genstandsformerne tilskrives normalt tiden før 1200. Der er således enkelte, men klare udsagn om bybebyggelse fra midten af 1100-tallet med konstruktionen i Møllergade fra 1156 som den ældste sikre datering.

I betragtning af, hvor lidt der i virkeligheden er undersøgt arkæologisk i hovedgaderne Gerritsgade, Møllergade og Brogade, ville det være et usandsynligt held, om man netop i Møllergade 6 havde fundet de ældste spor i byen Svendborg. Konklusionen må derfor blive, at byen er grundlagt før midten af 1100-tallet.

Sognekirker

Sankt Nicolai og Vor Frue

Ofte fremhæves Sankt Nicolai som byens ældste og fornemmeste kirke, og som regel sker det uden nærmere begrundelse.²⁵ Om det forholder sig således, kan næppe afgøres med fuld sikkerhed, men nedenfor vil forskellige faktorer til belysning heraf blive diskuteret.

Kikker vi på patrocinier, altså de helgener kirkerne var indviet til, kan man næppe hævde, at Sankt Nicolaus har gået forud for Jomfru Maria, Guds Moder. Forholdet kan muligvis belyses ud fra enkelte andre danske byer, hvor begge patrocinier optræder.²⁶ Her ser det ud til, at patrociniet Vor Frue i de fleste tilfælde er tillagt den mest betydende kirke. Patrociniet Vor Frue var specielt elsket af klosterfolk, mens de søfarende støttede sig til Sankt Nicolai.

Alterlister fra reformationstiden – måske i 1537 – opregner otte altre i Vor Frue Kirke: Sankt Anna, Jomfru Maria, Maria Magdalena, Sankt Peder, Sankt Hans, Sankt Knud, Det Hellige Kors og Den Hellige Trefoldighed, men kun fire i Sankt Nicolai: Den hellige Birgitta, Jomfru Maria, Sankt Gertrud og Kalentealtret.²⁷ Det er således ret tydeligt, at Vor Frue på dette tidspunkt var den mest betydningsfulde sognekirke i byens religiøse liv. Tilsvarende rangordning gælder også i forbindelse med samme oversigts oplysninger om kirkernes årlige pengeindtægter. Når sidealtrene var fraregnet, var der 15 mark til Vor Frue og 7 mark til Sankt Nicolai.

Sognegrænser

De middelalderlige sognegrænser kan nogenlunde rekonstrueres via sammenligning med situationen i 1682 (fig. 3.3).²⁸ Sognegrænsen har da delt byen i et nordligt og et sydligt sogn, der umiddelbart synes at være nogenlunde lige store. Brogade med havnen og Fisketorvet, som formodes at have ligget i bunden af Møllergade, lå i Sankt Nicolai Sogn, mens bytinget, Akseltorvet og rådhuset (som det kendes fra senmiddelalderen) lå i Vor Frue Sogn. Det betyder, at Vor Frue var torvekirke, mens Sankt Nicolai var kirke for havnekvarteret, hvilket i øvrigt stemmer udmærket med Den hellige Nicolaus' status som skytshelgen for de søfarende. Byens struktur og tyngde kan have ændret sig i løbet af middelalderen; men ud fra de senmiddelalderlige forhold synes Vor Frue i den bytopografiske sammenhæng at være den vigtigste.

Kirkebygningerne

Ser vi på de to teglstenskirker, har det altid været Sankt Nicolai, der har tiltrukket sig opmærksomheden, mens Vor Frue i sammenligning er blevet stedmoderligt behandlet. Sankt Nicolai Kirke var oprindeligt en fynsk kampestenskirke med apsis, kor og skib, som omkring

Fig. 3.2. Kort over den centrale del af Svendborg med angivelse af gadenavne og matrikelnumre. De ældste arkæologisk påviste kultur- og bebyggelseslag er centreret omkring gadekrydset Møllergade (her Mellembrogade), Korskade og Gerritsgade. Udsnit af projekt Midaldalderbyens grundkort over Svendborg fra 1979 baseret på det oprindelige opmålte kort fra 1863.

år 1200 blev helt ombygget og udvidet i tegl.²⁹ Den romanske kirke blev opført i to omgange. Først et kor med mange pyntelige detaljer af forskellige friser. I anden omgang en kort basilika med smalle sideskibe (fig. 3.4). Her var stilen afgjort tysk med domkirken i Lübeck som det ultimative forbillede, men i reduceret udgave, som det også kendes fra en kirke i Lübeck og nogle andre kirker i Holsten og Lauenburg.³⁰

I ældre fremstillinger af byens historie anføres som nævnt, at borgen Swineburgh lå på Vor Frue kirkebanke, og at kirken derfor først kunne opføres efter, at borgen var blevet ødelagt under kampene mellem Christoffer I og Abelsønnerne i 1253.³¹ Om denne udvikling står til troende, vil Vor Frue Kirke naturligvis være yngst af de to kirker. Arkæologiske undersøgelser ved Vor Frue med henblik på at eftersøge den påståede borg har som nævnt ikke givet resultater. Borgen har formentlig ikke ligget her, så ødelæggelsen af borgen i 1253 kan ikke bruges til datering af kirken.

På grund af en hårdhændet restaurering i 1884 er kirken ret ukarakteristisk i det ydre (fig. 3.5). Der ses markeringer i den moderne skalmuring af et par tilmurede, romanske vinduer, og på sydsiden er rekonstrueret en spærfrise over to savsnit. På våbenhusloftet ses i oprindelig form de to savsnit adskilt af fire glatte skifter og lige antydningen af spærfrisen, der før restaureringen var synlige her ved våbenhuset.³² Endvidere ses spærfrisen og et savsnit på kirkens vestgavl mod nord (syn-

Fig. 3.3. Kort over den formodede middelalderlige sognegrænse (stiplet linje) samt angivelse af de to sognekirker (sort) og det forsvundne kloster (angivet med kontur). Efter Reinholdt 1992.

lig fra tårnet over indgangspartiets hvælv). Rester af et vindue delvis skjult bag våbenhusets østmur har rundbuet helstensstik med løberprydske. Dette giver dog ikke specielt gode holdepunkter for en datering. Spærfrisen kendes også fra nordsiden på den vestlige del af

Fig. 3.4. Sankt Nicolai Kirke set fra sydøst. Kirken består af en række bygningsdele fra lidt forskellig tid. Under den ældste del af koret findes der en høj naturstenssokkel, der er en rest af en ældre kampestenskirke. O. år 1200 blev koret erstattet af en teglstensbygning i en meget pyntelig stil. Kort tid efter blev skibet erstattet af en basilika i en temmelig nøgtern stil importeret fra Lübeck. Tårnet i vest er en tilføjelse fra tiden op mod 1500. Det fik et barokspir i 1700-tallet. Foto: HKK 2016.

Fig. 3.5. Vor Frue Kirke set fra Torvet. Kirken har haft en kompliceret bygningshistorie med ud- og ombygninger flere gange i middelalderen. Oprindelig er skibet fra midten af 1200-tallet med forskellige tilføjelser i senmiddelalderen. Gavltrekanten på det to stokværks høje våbenhus har mange ligheder med gavlen på klostrrets vestfløj. Foto: HKK 1997.

Sankt Nicolais kor (Det pyntelige kor), men dekorfornen har naturligvis haft en vis funktionstid.

Kirkebygningen ved Vor Frue er næppe meget yngre end 1200-tallets midte; men behøver heller ikke være meget ældre og sikkert ikke ældre end år 1200. En sognedannelse i en eksisterende by så sent som ved midten af 1200-tallet forekommer dog ikke særlig sandsynligt. Kirkebygningen ville i så fald næppe have opnået status som sognekirke. Som institution må Vor Frue antages at være noget ældre, og det forekommer ikke usandsynligt, om kirken bygningsmæssigt har haft en forgænger. Udgravninger i korsskæringen i december 2003 afslørede her fundamenter til et smallere kor eller korbue (indrykninger på ca. én murtykkelse).³³ Mod syd var der bevaret lidt murværk af tegl på fundamentet. Et profilsnit viste ret tydeligt, at det ældste byggelag på stedet stammede fra teglstenskirken. Vor Frue har altså i modsætning til Sankt Nicolai næppe haft en forgænger af kampesten. En forudgående kirke af træ vil i det af begravelser stærkt forstyrrede kirkegulv kun kunne påvises ved et lykketræf.

Den romanske teglstenskirke Vor Frue var i planløsningen en forholdsvis enkel kirke med et rektangulært skib, der var toskibet med 2 x 4 hvælv og formentlig et smallere kor.³⁴ Korpartiet med evt. apsis blev i løbet af flere byggekampagner i middelalderen ændret til den nuværende form med langhuskor og korsarme. I 1200-tallet var den treskibede kirkebygning Sankt Nicolai dog betydeligt større end Vor Frue.

Konklusionen må være, at vi ikke med sikkerhed kender noget grundlæggelsestidspunkt for de to kirker; men at Sankt Nicolai eksisterede som kampestenkirke i 1100-tallet, hvorimod en grundmuret bygning først kan påvises for Vor Frue efter år 1200. Også efter teglstensbyggeriet ved de to kirker i 1200-årenes første halvdel indtager Sankt Nicolai med sit tredelte skib førstepladsen på det bygningsmæssige plan. Til gengæld ser det ud til, at Vor Frue med hensyn til tilbygninger, andre og tilknyttede gilder i løbet af middelalderen har taget føringen.³⁵

Man kan ikke ud fra de ret få skriftlige kilder, der i øvrigt også hører til senmiddelalderen, få den mindste fornemmelse af, hvem der står bag de oprindelige kirkegrundlæggelser. Eventuelle spillere her kunne være kongefamilien som ejer af Swineburgh, bispem af Odense, lokale stormænd eller en gruppe af borgere i Svendborg.

Sognedannelse

Formentlig forklares byens to jævnstore sogne bedst ud fra en antagelse af, at der på sognedannelsestidspunktet allerede var to kirker i Svendborg, der så i forbindelse med denne proces fik tillagt sognestatus. Almindeligvis formodes sognedannelsen at hænge sammen med indførelsen af tienden, der normalt antages indført i begyndelsen af 1100-tallet.³⁶ Processen med at danne den grundlæggende sognestruktur har givetvis stået på i en længere periode gennem 1100-tallet. Efterhånden dan-

nedes et fintmasket sognenet, der vanskeligt har kunnet ændres, og ofte vil man i så fald finde et afhængighedsforhold mellem den nye institution og moderkirken.³⁷ Sligt spoeres ikke i Svendborg, og det forekommer derfor mest sandsynligt, at sognene i Svendborg hører med i den grundlæggende sognedannelse. Kommer man lidt længere frem i 1200-tallet, bliver det vanskeligt overhovedet at udskille nye sogne, hvilket ses ved en række købstæder.³⁸

Øvrige gejstlige institutioner

Sankt Jørgensgården

1200 m uden for bygrænsen mod sydøst lå Sankt Jørgensgården, Svendborgs spedalskshospital, hvis kapel stadig er bevaret som Sankt Jørgens Kirke.³⁹ Hospitalet omtales første gang i 1291, men er utvivlsomt betydeligt ældre. Kirkens østparti er et udelt langhus med tresidet østafslutning opført i ungotisk stil i 1200-tallets anden halvdel (fig. 3.6). Forud for denne stenbygning har der stået en rektangulær kirkebygning af træ med jordgravede stolper. Trækirkens alder kendes ikke. Udgraveren, Olaf Olsen, mener godt, den kunne tænkes opført i 1100-tallet.⁴⁰ Selv medregnet reparationsfaser behøver trækirken, der vist oprindeligt var udført i spinkelt tømmerværk, dog ikke nødvendigvis være anlagt før år 1200.

I første halvdel af 1200-tallet har vi en efter danske forhold veludviklet købstad med to sognekirker opført i tegl, en kongelig borg, som desværre ikke med

sikkerhed kan stedfæstes, og et af de tidligste franciskanerklostre i Danmark. Byen var befæstet med vold og grav, og lidt uden for bygrænsen lå der et spedalskshospital.

Klostrets placering i byen

Hvad Astrad Frakki egentlig donerede brødrene ved klostrets stiftelse vides ikke. Umiddelbart synes det lavtliggende, fugtige område, hvor kirkens kor nogle år senere blev rejst, langt fra attraktivt. Området umiddelbart vest for, hvor det grundmurede skib senere blev opført, turde være en langt bedre byggegrund. Når man ikke har påbegyndt byggeriet af koret der, skyldes det muligvis, at brødrene ikke har ejet stedet fra begyndelsen. Donationen har selvfølgelig været begrænset af, hvad Astrad Frakki har besiddet i byen. Eller også har der på forhånd ligget anvendelige bygninger på den vestlige del af arealet. I de tilfælde, vi fra andre byer har oplysninger om, hvad franciskanerne fik fra begyndelsen, varierer det meget – fra en ubebygget grund til en velbygget adelsgård med kapel og det hele.⁴¹ Der er vel også en stor sandsynlighed for, at der i Svendborg har stået en midlertidig kirkebygning af træ eller bindingsværk, som brødrene har brugt gennem en del år, indtil den grundmurede kirke blev færdig.

Ifølge Peder Olsen (Petrus Olai) skænkede Odensebisen Regnar i 1267 en grund “mellem gråbrødrekirken og den vej, som fører fra fisketorvet til ky-

Fig. 3.6. Sankt Jørgens Kirke set fra nordøst. Det elegante korparti i ungotisk stil savner modstykke i det sydfynske område. Foto: Mogens Vedso 2012, Nationalmuseet.

sten.”⁴² Den omtalte vej må være Brogade, og det giver et vist fingerpeg om beliggenheden af den omtalte grund, men om den har ligget mod syd eller evt. syd-vest i forhold til kirken (den romanske del svarende til det senere kor) er vist usikkert. Regnar var en tidligere franciskanerbroder og var konventet i Svendborg venlig stemt. Han skænkede dem angiveligt også bøger og andet (*libris et alijs*).

Klostret kom til at ligge geografisk centralt i byen forstået således, at der ikke har været langt til torv og havn. Ellers lå det vist ret tilbagetrukket fra de befærdede strøg. Nogle små stejle stræder har ført ned til klostret fra Møllergade. Og i nyere tid var der kun en smal slippe fra klosterområdet ud til Brogade (fig. 3.7). Også Resens prospekt, der ganske vist gengiver situationen i 1600-tallet, viser klart, at klostret trafikalt set havde en tilbagetrukket beliggenhed (se fig. 3.11).

Fig. 3.7. Udsnit af bykort over Svendborg fra 1860. Klosterkirken er stort set revet ned, men gadenettet i den centrale del af byen er uforandret. Der er en smal slippe fra klosterområdet til Brogade. h) Borgerskolen. i) Ruiner af Klosterkirken. k) Kloster- eller Priorgården. Efter Trap: Danmark 1. udg.

Området før klostertiden

Ved koret

Klosterområdet har som nævnt ligget lavt og tæt på kysten. Under koret ligger undergrundsleret o. kote 0,0. Før klostret blev bygget, synes der at have været en tilgrøningskyst, hvor der dannedes tørveagtige lag adskilt af tynde sandstriber (se fig. 4.2, snit XII, lag BS og O). De øverste dele af laget indeholdt en lang række kulturspor – træ, læder og keramik – hvilket vel kan tages som udtryk for, at der er sket en accelererende tilvækst/opfyldning og udflytning af kystlinjen efter byens opståen. Vi ved ikke helt, hvor linjen gik, da klostret blev grundlagt. Kloakgravningen gennem Frederiksgade (Kloster IV-undersøgelsen) viser en mulig strandlinje ca. 30 m øst for koret. Så sent som i 1860 var der kun 100 alen (ca. 60 m) fra resterne af kirkens østgavl til vandet (fig. 3.7). I begyndelsen af 1800-tallet skal kirkens østgavl endog være blevet beskyttet under oversvømmelser.⁴³ Den kystnære beliggenhed fremgår også af Niels Fogeds diatomé-analyser, som tyder på, at de ældste kulturlag på stedet er afsat i havvand.⁴⁴

Overkanten af det tørveagtige lag O, som synes at være dannet umiddelbart forud for kirkebyggeriet, ligger o. kote 0,25 øst for koret. I klostergården når det tilsvarende lag (fig. 6.19, snit 30, lag 22) op til o. kote 0,5 mellem pille ac og bc, mens det mellem pille bc og bv når kote 0,7. I koret ud for døren når laget op til kote 0,8. Laget synes altså at hæve sig mod vest. Hvor langt, det kan følges, vides ikke; men det når bestemt ikke op til skibets vestende, hvor undergrunden synes at nå op over kote 3,0.

Det omtalte lag er ret ensartet på de forskellige steder, hvor det er påvist: et tørveagtigt lag ofte med sandstriber og klart kulturpræget med indhold af træplanker, huggespån, pinde og kviste, trækul, læder, dyrekogler og keramik. Der var også et stort indslag af muslingeskaller, men det skyldes nok den kystnære placering. Spor efter faste konstruktioner blev ikke påvist, og man kan også vanskeligt forestille sig, at dette lavtliggende område har været bebygget, da der vel jævnligt har været risiko for oversvømmelse.

Derimod var der som nævnt masser af kulturspor, som på den anden side heller ikke tyder på, at stedet har ligget ubenyttet hen. De mange huggespån taler for, at pladsen har været brugt til tømmerarbejde af en eller anden form. Blandt huggespånene var der bemærkel-

sesværdigt mange af ask, og på denne baggrund er det foreslået, at der på stedet har ligget et bådeværft.⁴⁵ Her er så tildannet bøg til køl og muligvis bordplanker under vandlinjen, ask til årer og spanter samt eg til resten.

Analysen af frø fra de nederste lag viste et stort indslag af arter hjemmehørende i vand, sumpe eller fugtige enge.⁴⁶ Der var også et stort indslag af ukrudtsarter knyttet til gruppen af ruderater, hvilket betyder, at der i nærheden har været områder med bearbejdet jord. Derimod blev der ikke fundet spor af specielle dyrkede lægeplanter, som kunne være introduceret af munkene.

Ved skibet

Syd for kirkens sideskib, hvor en del af lægmandskirkegården udgravedes i 1977, lå toppen af undergrundsleret i kote 3,0-3,25 – altså mindst 3 m højere end ved korets østgavl. Området her må have været langt mere attraktivt end det kystnære ved koret. Der var også vidnesbyrd om en del aktivitet her forud for anvendelsen som kirkegård (fig. 3.8). I alt fandtes 33 nedrammede pæle spredt ud over feltet og i mange forskellige former. Kun få af dem var gravet ned. Der kunne ikke erkendes nogen indbyrdes sammenhæng.

I en grube med muldblandet teglsmuld fandt man, hvad der opfattedes som bunden af en brøndforing (ca. 27 cm i diameter) af træ. Konstruktionen var klart overlejret af en grav. I undergrunden sporedes også en lang række andre nedgravninger, herunder en kogestensgrube med sodsværtede, ildsprængte sten.

Tilstedeværelsen af teglstensmuld viser, at området først blev taget i brug som kirkegård efter, at teglstensbyggeriet var introduceret i Svendborg. Sandsynligvis er teglstensbyggeriet på Sankt Nicolai Kirke ældre end klostrets stiftelse, så det kan ikke umiddelbart afgøres, hvorvidt de seneste aktiviteter på stedet hører hjemme lige før franciskanernes ankomst eller i deres tidligste fase.

Klostergrunden

Klostergrundens afgrænsning

Vi kender ikke præcist klostergrundens udstrækning i middelalderen, men der kan dog gives et rimeligt bud på dens omfang. Grunden har naturligvis omfattet det areal, hvor bygningerne og kirkegården har ligget, og hertil kommer sandsynligvis området mod øst ud til sundet. Mod vest må grunden have været afgrænset af

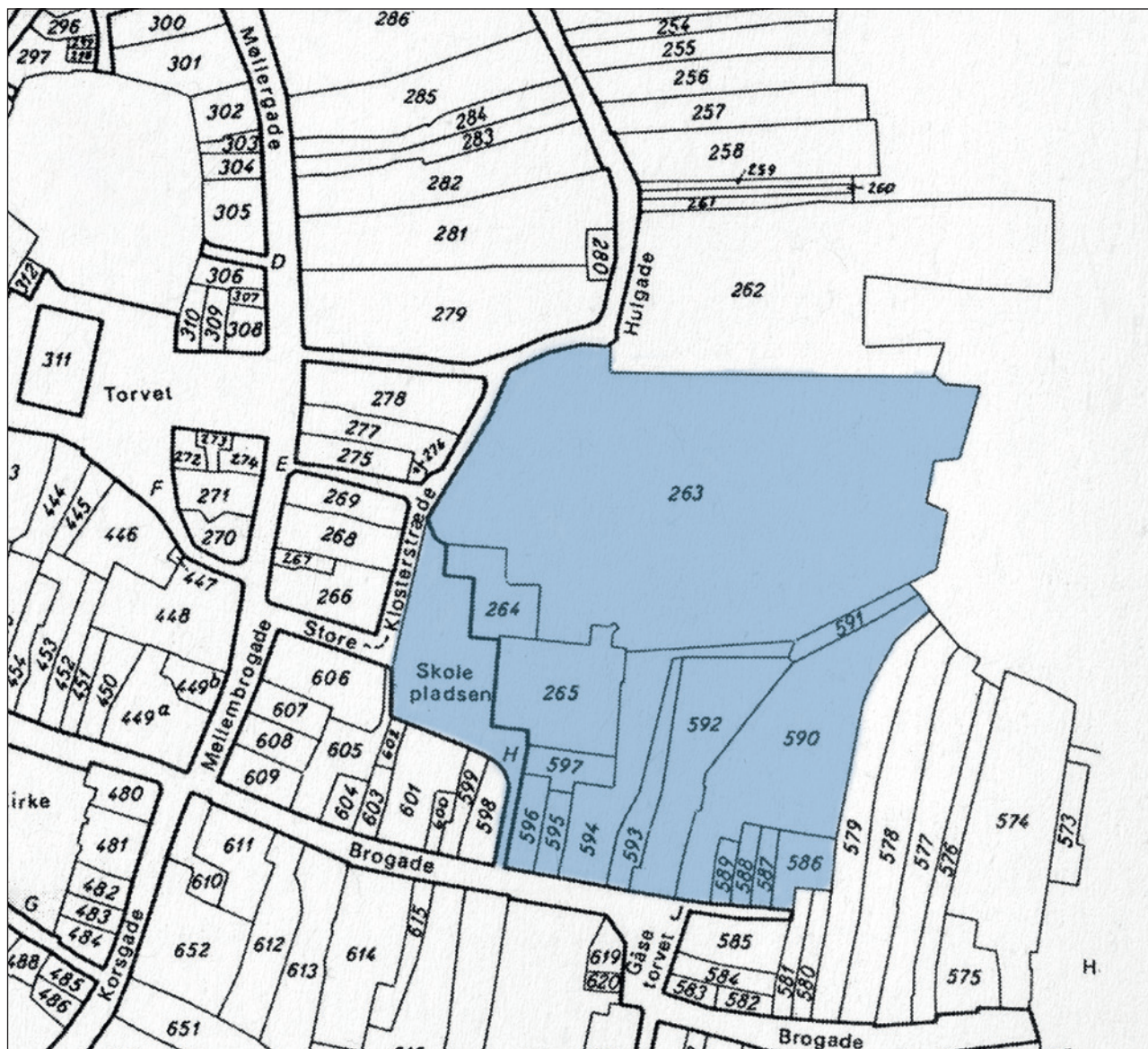

Fig. 3.9. Klostergrundens omtrentlige udstrækning. Udsnit af matrikelkortet udarbejdet for Projekt Middelalderbyen i 1979 baseret på det oprindelige opmålte kort fra 1863.

Det er ret uvist, hvad der egentlig blev påtruffet, og om det har noget med klostret at gøre. Munkestensmurværket kan muligvis være identisk med noget murværk af ca. én alens tykkelse, som tidligere er registreret i dette område af Ove Marcussen.⁵² Grundmurede huse synes ikke at have været særligt almindelige i Svendborg, og det er således muligt, at resterne stammer fra bygninger på klostergrunden på et tidspunkt, hvor denne nåede ned til Brogade.

Mod nord er afgrænsningen endnu mere usikker. Kloster- eller Priorgården var gennem tre hundrede år en betydelig ejendom, hvortil der i tidens løb lagdes en del jord på bymarken. Det kan også have haft betydning for tilliggendet inde i byen, hvorfor denne gårds grænser ikke behøver at have noget med klostret at gøre. Klostergrunden kan have strakt sig op langs Hulgade, hvor en grund mellem gaden og stranden liggende nord for klostergrunden i 1539 bortskæn-

kedes af kongen.⁵³ Højest sandsynligt er det en del af den ved Reformationen beslaglagte klostergrund. Ejendommen nord for var da en privat have, så skellet har vel ligget et sted ud for Hulgade. Det store jordtilliggende på bymarken, som efter Reformationen samlede under ejendommen Klostergården, har intet med de middelalderlige forhold at gøre. Franciskanerne var generelt ikke jordejende, og især efter overgangen til observansen har det været helt utænkeligt.

Muren i Klosterstræde

I maj 1933 påvistes et parti munkestensmurværk på tværs af Klosterstræde (fig. 3.10).⁵⁴ Muren var opført af munkesten i munkeskifte på et kampestensfundament. Muren var to sten dyb og bevaret i tre skifters højde. Toppen af det bevarede murværk skal have ligget 55 cm under gadeniveau. Ved opdagelsen blev muren opfattet som klostrets kirkegårdsmur. Senere efter kontakt til Hugo Matthiessen fra Nationalmuseet kom man "til det Resultat, at Muren hidrørte fra en Ovn, muligvis Klostrets gamle Bagerovn, fordi Muren buede svagt opad og til siderne."⁵⁵ Spørgsmålet er nu nok, om ikke det første indfald var det bedste. En bageovn

Fig. 3.10. Et parti af en mur påvist i 1933 krydsende Klosterstræde tæt ved strædets indløb i Klosterpladsen. Foto: Svendborg og Omegns Museum 1933.

har det i hvert fald ikke været. Når muren buede svagt, skyldes det måske, at det drejer sig om en dårligt funderet kirkegårdsmur, som har sat sig. I det mindste skal kirkegårdsmuren efter Resens tegning have befundet sig i nærheden af det fremgravede murparti.

Muren er muligvis også fundet lidt længere nordpå ved Munkestræde. Her skulle man ved nedbrydningen af trappen over for jernbanestationen være stødt på en smuk gammel mur opført af røde munkesten.⁵⁶ Her i nærheden påviste man i 2020 i en søgegrøft en ganske kort strækning af en to sten tyk mur på nogenlunde samme sted ud for Munkestræde som ovenfor nævnt (se fig. 6.27).⁵⁷

Klostergrundens anvendelse

Ved en lang række undersøgelser er der påvist middelalderlige begravelser på Klosterpladsen (se kap. 8. Kirkegårde og grave). Der således ikke tvivl om, at en stor del af klostergrunden blev udnyttet som kirkegård.

Den øvrige brug har vi kun sporadisk kendskab til. Man må gå ud fra, at klostret har haft en nyttehave et sted på grunden. Ved overdragelsen af klostret til byens borgere i 1541 omtales "haverum og abildgård".⁵⁸ Æblehaven omtales også ved stiftelsen af hospitalet i 1586.⁵⁹ Her nævnes en gang langs kirkemuren (kirkens nordside), som førte frem til abildhaven. Den må altså have ligget mod øst eller nordøst.

Bortset fra æblerne ved vi ikke sikkert, hvad brødrene dyrkede i deres have, idet prøverne indsamlet til botanisk analyse kun blev udtaget i de nederste, velbevarede kulturlag, der var ældre end klostret. Det er dog muligt, at brødrene har dyrket en række af de forskellige køkkenurter og lægeplanter, som ellers kendes fra Svendborg, og hvoraf en del først er blevet indført i Danmark i løbet af middelalderen – sandsynligvis med brødrenes hjælp.⁶⁰

Undersøgelser i de veldaterede lag i Møllergade 6 har vist, at en hel del af de såkaldte "klosterplanter" først for alvor dukkede op i anden halvdel af 1300-tallet.⁶¹ Måske skyldes det påvirkning fra brødrenes have.

Prior- eller Klostergården havde i nyere tid en stor have med angiveligt sjældne vækster.⁶² Kan hende nogle af de sjældne planter havde deres rod i franciskanernes have.

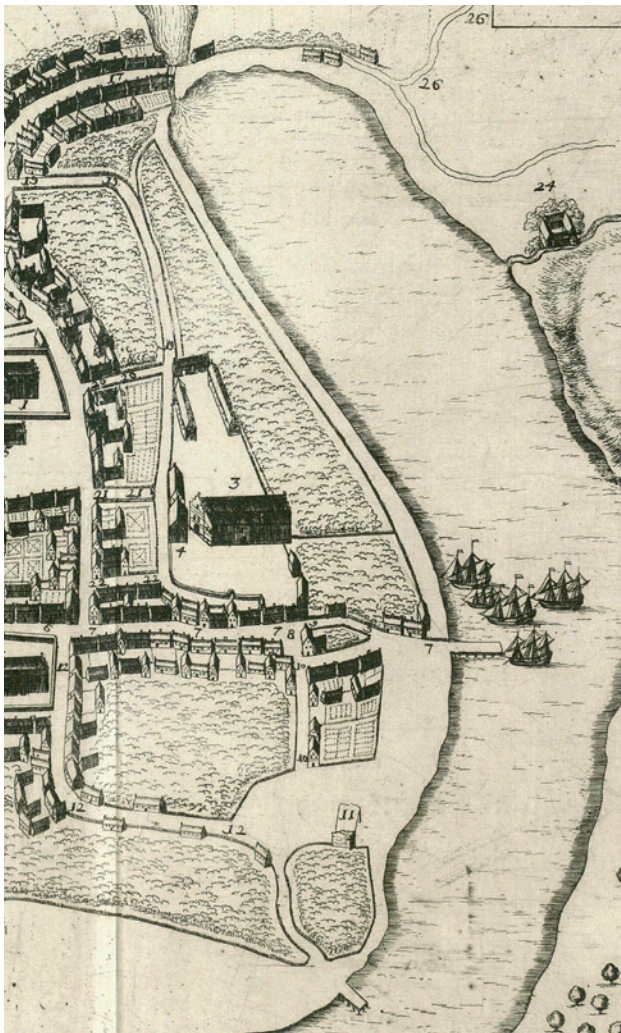

Fig. 3.11. Del af byplanen fra Peder Hansen Resens Atlas fra 1677 med klosterkirken (nr. 3) og vestfløjen – senere skole (nr. 4).

Klosterbrønden

På terrassen over for banegården findes i dag et lille springvandsanlæg kaldet Munkebrønden. Den nuværende udformning er lavet i forbindelse med Klosterpladsens udformning i første halvdel af 1900-tallet, men brønden er langt ældre. Den er omtalt som Munkens Brønd i 1665 og lå da på Klostergårdens grund ud for klosterporten.⁶³ Man må gå ud fra, at brønden sandsynligvis rækker tilbage til klostertiden.

Ved udgravningen til den nuværende store bygning på grunden i 1916 fandt man Munkebrønden som en kampestenssat brønd hvilende på egetræsrammer.⁶⁴ Der skulle være fundet rester af yderligere to stensatte brønde under og ved siden af. Formentlig er der tale om et naturligt kildevæld her under bakkehældet, som man har søgt at stabilisere ved at opføre de successive kampestensbrønde.

Adgangsforhold

Prospektet i Resens Atlas (fig. 3.11) viser en port i kirkegårdsmuren mod syd. Den kan være benyttet, hvis man er kommet fra Brogade. Den vigtigste adgangsvej vil nok have været via det nuværende Klosterstræde frem mod kirkens hovedindgang. Her må også have været en port. Strædet kendes siden 1499 som gaden ned til klostret.⁶⁵ Den ovenfor nævnte omtale af klosterbrønden liggende ud for klosterporten kunne dog også tyde på, at der har været endnu en adgang ud for det nuværende Munkestræde.